

Лілія Дідух

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

НЕОТЕХНОКРАТИЗМ В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Liliya Didukh

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

NEOTECHNOCRATISM IN THE PROBLEM FIELD OF POLITICAL SCIENCE OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

In the article the development of technocracy in the second half of the twentieth century is considered, the problems of binary periodization of this direction of political thought is analyzed. Neotechnocratism revealed through conceptualization in theories of post-industrial society, information society and the rule of experts.

The author argues that in the second half of the twentieth century the idea of political domination of technocrats had transformed; in the concepts of researchers of this period technocrats lose characteristics of institutional unity, it is rather about technocratic nature of the political and administrative reality than about the groups of people who claim to achieve a power.

Research achievements of D.Bell and E.Toffler suggests the possibility of applying the provisions of neotechnocratism to the theoretical analysis of political practice and distinguishing the tendencies of political transformations of our time.

Key words: technocratism, neotechnocratism, technocrat, the theory of post-industrial society, rationality.

Ідея про прихід до влади технократів наразі переживає новий підйом – в публічному дискурсі низки країн, серед яких і Україна, постулюється необхідність технократичного повороту у політиці. Але часто подібні твердження за своєю суттю є в значній мірі популістськими, адже значна частина людей оперує терміном «технократія» без чіткого усвідомлення його смислового навантаження. Відповідно, актуальною є проблема вивчення технократизму як напряму політичної думки та особливостей еволюції його концептуальних засад.

Метою статті є дослідження еволюції технократичних ідей у другій половині XX століття, зокрема в рамках неотехнократизму як нового етапу розвитку уявлень про місце та перспективи технократів в політичній системі сучасності.

С.В. Макеев у своєму історико-філософському аналізі розвитку технократичних ідей виокремлює чотири етапи: «докласичний, класичний, неокласичний та постнеокласичний»¹. На першому з означених етапів відбувається формування системи теоретичних передумов та підходів до трактування ролі техніки в суспільному розвитку (Платон, Ф.Бекон, К.-А. Сен-Сімон, О.Конт); класичний період розвитку технократичних ідей Макеев асоціює з розробкою основних концептуальних засад технократизму, зокрема центральної ідеї про владу в суспільстві, яка спирається на професійні знання та компетенцію, а також спрямування на заміну політичних рішень технічними (Т.Веблен, Дж. Бьорхем). Ідеалом неотехнократичного етапу дослідник називає ідею створення розвинутого індустріального суспільства благоденства на основі впровадження ефективних технологій та наукової раціональності в суспільні процеси (Р. Арон, У. Ростоу, Дж. К. Гелбрейт, Зб. Бжезінський). Постнеократичний етап Макеев пов'язує із кінцем XX-початком XXI століття та характеризує насамперед через нові теоретичні риси, зумовлені постіндустріальною реальністю (Д. Белл, Е. Тоффлер, П. Дракер).

¹ Макеев, С.В. (2008). *Концепции технократизма: историко-философский анализ*. Москва, 56.

Хоча розглянута періодизація апелює в першу чергу до аналізу технократизму з точки зору історико-філософського підходу, варто відзначити, що загальна схема трьох-етапного поділу часто зустрічається і в розгляді технократизму у площині політичної теорії. Проте, детальний аналіз проблематики еволюції технократизму в політичній думці ХХ століття дозволяє говорити про доцільність використання бінарного поділу – відокремлення теорій розвинутого індустріального суспільства від класичного етапу розвитку технократизму є умовним та методологічно не виправданим, оскільки обидва етапи за своєю суттю характеризуються домінуванням індустріальних теорій. Виходячи із означеної логіки, до неотехнократичних теорій доречно зараховувати концептуальний доробок Д. Белла, Е. Тоффлера, Зб. Бжезинського, П. Дракера.

Представники неотехнократизму у своїх концептуальних розробках підіймали всю ключову проблематику політичної науки другої половини ХХ століття: проблеми трансформації владних відносин, появи та ролі нових технологічних обставин управління, комунікаційних каналів, формування та збільшення ролі нових політичних акторів (наприклад, ТНК) тощо. В.А. Копилов наголошує на тому, що «головною теорією другої половини ХХ століття, що уособлювала новий стан технологічного детермінізму та неотехнократизму, була теорія постіндустріального суспільства»¹, проте до технократичних теорій даного періоду відносять також концепції інформаційного суспільства та експертократії. Основні теоретичні моделі неотехнократизму представлені в теоріях «постіндустріального суспільства» Д. Белла, «суперіндустріального суспільства» (Третьої хвилі) Е. Тоффлера, «технотронного суспільства» Зб. Бжезинського, «пост-капіталістичного суспільства» П. Дракера.

Вихідним в теорії Д. Белла є постулат про нові риси, які характеризують постіндустріальне суспільство в цілому: центральна роль теоретичного знання (головним чином в якості основи технологічних інновацій), створення нової інтелектуальної технології (використання новітніх методологічних розробок в рамках вирішення проблем у різних сферах), зростання класу носіїв знання (зокрема – класу технічних спеціалістів та професіоналів), перехід від виробництва товарів до виробництва послуг, зміни в характері праці (взаємодії «людина-природа» в доіндустріальному, «людина-перетворена природа» в індустріальному, «людина-людина» в постіндустріальному суспільстві), роль жінок (широкі можливості зайнятості для жінок), наука досягає свого зрілого стану, ситуації як політичні одиниці (класи і страти зміщуються в фокусі досліджень), меритократія тощо.

Як уже зазначалось, Д. Белл говорить про зміни в соціальній структурі постіндустріального суспільства. На прикладі американської моделі він формулює наступну схему соціальної структури²:

I. Статусні групи: вісь стратифікації будується на знанні - горизонтальні структури (А. Клас професіоналів – чотири верстви (наукова, технологічна (прикладні типи знань: інженерні, економічні, медичні), адміністративна, культурологічна (художня та релігійна діяльність)); Б. Техніки та напівпрофесіонали; В. Службовці та робітники торгівлі; Г. Ремісники та напівкваліфіковані робітники («сині краватки»))

II. Ситусні групи: сфер застосування професійної діяльності - вертикальні структури (А. Економічні підприємства та комерційні фірми; Б. Уряд (юридична та адміністративна бюрократія); В. Університети та науково-дослідницькі інститути; Г. Соціальна сфера (лікарні і т.д.); Д. Військові)

III. Контролююча система: політична організація суспільства (А. Вищий ешелон влади (1. Апарат президента; 2. Лідери законодавчої влади; 3. Керівники бюрократії; 4. Вище військово керівництво); Б. Політичні групи: соціальні об'єднання та групи тиску (1. Партії; 2. Еліти (наукова, академічна, ділова, військова); 3. Мобілізовані групи (функціональні групи, етнічні групи, вузьконаправлені групи).

Концепт знання як ключова категорія для розуміння технократичної сторони політики в умовах індустріального суспільства у Д. Белла так чи інакше визначає всю направленість його теорії. Дослідник говорить, що, оскільки постіндустріальне суспільство збільшує вагу технічного компоненту знань, для технократів з'являється необхідність вступати в конкуренцію або союз з

¹ Копилов, В.А. (2006). Неотехнократия: продолжение поиска социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (теория постиндустриального общества). *Гуманитарний часопис*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_4_6> (2016, березень, 14).

² Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 500-501.

політиками. В цьому контексті важливим є правильне розуміння навантаження слова «технократ», який у нього вкладає Д. Белл. По-перше, він називає французький термін “technicien” більш доречним, аніж англійський “technician”, адже смисл першого значно ширший – «підготовлений спеціаліст в прикладних науках»¹. По-друге, дослідник апелює до необхідності чіткого розмежування двох видів технічної інтелігенції: «технічного спеціаліста (“technicien”), котрий ототожнюється із застосуванням знань, і технократа, котрий займається здійсненням влади»². Суть цього розмежування – в тому, що хоча технічні знання є необхідним компонентом прийняття політичних рішень, технократ як політичний актор завжди серед своїх характеристик має також певні політичні цінності та інтереси, що не завжди можуть бути визначені технічними категоріями.

Відповідно, в теорії Д. Белла технократія постає як нова сила, яка обумовлює перебіг політичних процесів та формування відповідних рішень, але без тієї риси, про яку говорили апологети класичного технократизму – дослідник визнає, що наука стала новою оформленою силою, проте інституційно говорити про її гомогенність (і сформованість науковців, технократів, як політичної групи) поки не доводиться. Дослідник доводить, що «в постіндустріальному суспільстві технічні знання стають основою, а освіта – засобом досягнення влади; ті (елітарна частина суспільства), хто висувається на перший план, представлені дослідниками та вченими»³. В політичній практиці, як уже зазначалось, учені не діють як монолітна група, та часто поєднуються з різними частинами інших еліт (як приклад, Белл говорить про можливі альянси таких груп як військові, учені та підприємці – “the” military, “the” scientists, “the” business class). Втілення ролі наукової спільноти у прийнятті політичних рішень Д. Белл наводить на прикладі численних дослідницьких організацій в США, зокрема корпорації РЕНД. Найважливіші рішення будуть прийматися урядом, проте базуватимуться на численних дослідженнях та прогнозах. Представники нової технократичної еліти, завдяки використанню системного аналізу, лінійного програмування, програмування бюджету та інших методів, почали відігравати провідну роль в формуванні передумов політичних вподобань, якщо навіть не власне самого збереження влади. Відповідно, постіндустріальна політична реальність, як і всі сфери життєдіяльності, базуватиметься на раціональності, плануванні та передбаченні.

Аналізуючи технологічні компоненти формування постіндустріального суспільства, Д. Белл відмічає епохальне значення появи ядерної зброї, клавішного комп'ютера та науки кібернетики: «якщо ядерна бомба довела могутність чистої фізики, то поєднання комп'ютера і кібернетики відкрило шлях новій «суспільній фізиці»»⁴. Нова інтелектуальна технологія, таким чином, приходить на зміну машинній технології, що панувала в попередні епохи. Її головна мета – втілити мрію «соціального алхіміка: «впорядкувати» масове суспільство»⁵. Йдеться про використання нових математичних та економічних методів (наприклад, комп'ютерного лінійного програмування) на етапі розробки політичних рішень. Фактично, мова йде про формування умов для раціонального управління політичним організмом. Д. Рейзмен говорить про те, що у випадку формування власне технократичного суспільства, за Д. Беллом, «політика як така зникне, оскільки всі проблеми будуть вирішувати експерти»⁶, проте теоретик постіндустріального суспільства сам спростовує таку вірогідність.

Виокремлюючи раціональність як одну з головних характеристик домінування технократичних начал в політиці, Д. Белл визнає і деякі проблемні моменти подібної аргументації. «Політика, в тому смислі, як ми її розуміємо, завжди випереджає раціональне і часто йде з ним врозріз.. Раціональність як мета наштовхується на нетерпимість політики – політики інтересів та

¹ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 101.

² Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 104.

³ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 481.

⁴ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 466.

⁵ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 43.

⁶ Reisman, D.A. (2012). *The Social Economics of Thorstein Veblen*. Cheltenham: Edward Elgar, 246.

політики емоцій»¹. Відповідно, визнає дослідник, політична система постіндустріального суспільства ніколи не зможе стати повністю технократичною, проте технократи (в найширшому значенні цього терміну) будуть основним джерелом нововведень, що в свою чергу визначатиме направленість політичного розвитку. Так, Д. Белл говорить про етос науки в постіндустріальному суспільстві за аналогією з етосом протестантської етики в капіталізмі (відповідно – в західних буржуазних суспільствах), та ідеєю соціалізму в радянському суспільстві. Хоча дві останні ідеї скоріше набули в реальності ідеологічного забарвлення, дослідник говорить про те, що наука наразі є реальним рушійним фактором розвитку всіх суспільних систем, в тому числі і політичної.

Серед поглядів автора «Третьої хвилі» Е. Тоффлера є ідеї, які в значній мірі не співпадають із баченням аналогічної проблематики у інших теоретиків постіндустріального суспільства (сам же дослідник інколи послуговувався терміном «суперіндустріальне суспільство»), те ж стосується і технократичної складової його вчення. Зокрема, аналізуючи особливості політичних владних повноважень кожної із хвиль, він відносить технократію саме до реальності Другої хвилі, тобто індустріального суспільства. Про причини подібної концептуалізації політичної ролі технократів та перспективи останніх в умовах новосформованої суспільно-політичної реальності варто вести мову, базуючись на аналізі самої сутності хвиль та особливостей їх взаємодії.

Першу хвилю змін Е. Тоффлер пов'язує з сільськогосподарською революцією, другу хвилю – з ростом промислової цивілізації. Третя хвиля провокує параліч існуючих політичних систем, кидає виклик старим владним відносинам, елітам існуючого суспільства, руйнує бюрократію, зменшує роль національної держави, натомість вимагаючи «більш простого, ефективного та демократичного уряду»². Особливістю запропонованого Е.Тоффлером бачення змін одного порядку на інший є те, що всі три хвилі протистоять за своєю суттю, але також можуть існувати в один і той же час – при формуванні та навіть в час найбільшої сили дії однієї хвилі, можна говорити про продовження існування іншої, вони поширюються одночасно, але з різною швидкістю та інтенсивністю.

Зміст численних політичних конфліктів перших десятиліть другої половини ХХ століття Е. Тоффлер пов'язує із тим, що багато країн, особливо із розвиненими високими технологіями, переживають колізію між новими викликами та характеристиками Третьої хвилі з одного боку і «застарілими установами Другої хвилі»³ – з іншого. Мислитель стверджує: поки мова йде про політичні процеси в рамках однієї хвилі, наприклад Другої, незважаючи на існування конфліктів на тому чи іншому тлі, в цілому ми маємо справу з умовами ясності в баченні майбутнього, що знаходили відображення у здатності партій та політичних рухів визначати свою позицію по відношенню до майбутнього. В умовах сучасних США, стверджує Е. Тоффлер, зіткнення Другої та Третьої хвиль породжує «соціальну напруженість, небезпечні конфлікти та дивні нові політичні хвилеві фронти, котрі ідуть в розріз з усталеним розділенням на класи, раси, партії, на чоловіків та жінок»⁴.

Якщо в часи Першої хвилі питання про те, кому належить влада, рідко викликало запитання, адже образ «монастиря або замку на горизонті»⁵ краще, аніж будь-який політолог чи коментатор, нагадували селянам про їх володаря, то в часи Другої хвилі виник новий тип влади – «влада розпилена і знеособлена»⁶, влада технократів. Вона, говорить Е. Тоффлер, могла виникнути саме в цю епоху, природа її закладена в тому, що дослідник називає «прихованим кодом цивілізації»⁷. Основу його складають шість базових принципів, які знаходять втілення у всіх без винятку сферах: стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація. Поєднання всіх цих принципів ще більше підсилює їх, що в свою чергу веде до росту бюрократії: створюються «найбільш масштабні, жорсткі та могутні бюрократичні організації, котрі коли-небудь існували на землі, залишаючи людину блукати в світі примарних мегаорганізацій»⁸.

Хто ж такі «технократи»? Відповідаючи на це питання, Е. Тоффлер застосовує логіку, близьку

¹ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия, 490-491.

² Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 34.

³ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 40.

⁴ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 42.

⁵ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 117.

⁶ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 117.

⁷ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 92.

⁸ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 116.

до теоретика «менеджеріальної революції» Дж. Бьорнхема. Він теж виходить із демонстрації практичної неспроможності марксистської теорії – в решті решт до влади не прийшли «ні хазяїни, ні робітники»¹, а ті, кого дослідник називає «інтеграторами». Вони можуть йменуватися посадовими особами, адміністраторами, координаторами, бюрократами чи менеджерами, але головні їх риси – те, що саме ці спеціалісти визначали ролі і розподіляли роботу, складали плани, розробляли критерії тощо, тобто встановлювали зв'язки з роз'єднаними одиницями та формували правила, які визначали особливості інтеракцій всередині організації. Не дивлячись на існуючі ідеологічні розбіжності, можна з впевненістю казати, що до влади як в соціалістичних, так і в капіталістичних країнах прийшли саме інтегратори. Технократи заволоділи так званими «засобами інтеграції», тому отримали важелі управління в соціальній, політичній, економічній та культурній сферах. «Президенти та прем'єр-міністри стали вважати себе в першу чергу менеджерами, а вже потім суспільними та політичними лідерами»².

В кожній із сфер, стверджував Е. Тоффлер, технократи утворюють піраміди влади, на верхівці яких функції інтегратора виконують супереліти. І якщо імена, гасла, партійна символіка могли змінюватися, так само, як змінювався рівень революційної напруженості, то «основний архітектурний стиль влади зберігався»³. Революційні гасла Другої хвилі із закликами свободи для всіх так і залишаються лише гаслами, адже, на думку дослідника, індустріалізм і обіцяна повна демократія за самою своєю суттю не є сумісними.

Проте владу технократів Е. Тоффлер прив'язує саме до реальності Другої хвилі, яка під дією викликів Третьої хвилі починає руйнуватися: з'являються вимоги участі в управлінні, здійснення громадянського контролю, демократизації, посилюються прагнення до децентралізації. Зі зростанням впливу нової хвилі, з'являються нові актори, які в перспективі можуть стати носіями влади – «технореволюціонери». «Люди, що складають ядро технічної революції, самі того не усвідомлюючи, є агентами Третьої хвилі»⁴. Проте, є значна відмінність у сприйнятті технології технократами та технореволюціонерами, останні замість того, щоб робити технологію метою, прагнуть встановити контроль громадськості над основними напрямками технологічного розвитку. Таким чином, з початком Третьої хвилі, технологія переміщується в сам центр політико-управлінської проблематики, головним питанням для технореволюціонерів стає те, хто і кого буде контролювати: ми технологію, чи вона нас. Руйнується старий «код цивілізації», і на зміну принципам політики індустріальної реальності приходять три: принцип меншості, принцип напівпрямой демократії (підвищення рівня інклюзивності громадян у розробку та прийняття політичних рішень), принцип розділення відповідальності у прийнятті політичних рішень.

Відповідно, хоча Е. Тоффлер і говорить про те, що технократія (у тому значенні, яке він вкладає в цей термін) уже відживає своє під натиском Третьої хвилі, втім на зміну їй приходить нова еліта – технореволюціонери, а технологія, хоча і в переосмисленому значенні, починає ще в більшій мірі визначати направленість політичних процесів нової формації. В цьому його погляди, незважаючи на існуючі розбіжності у баченні ролі власне технократичної еліти зразка середини ХХ століття, близькі із теорією Д.Белла, яка базується на ідеї про визначеність політики етосом науки, що домінує в постіндустріальному суспільстві. І хоча дослідники неодноразово підкреслювали, що описувані ними суспільства та є насамперед теоретичними моделями, втім більшість із цих ідей за останні десятиліття віднайшли відображення в новітніх суспільно-політичних процесах.

References

1. Bell, D. (2004). *Griadushcheie postindustrialnoie obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovania*. Moskva: Akademyia.
2. Kopylov, V.A. (2006). Neotekhnokratiia: prodoljenie poiska sotsialnogo ideala v problemnom pole technologicheskogo determinizma (teoriiia postindustrialnogo obshchestva). *Humanitarnyi chasopys*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_4_6> (2016, березень, 14).
3. Makeev, S.V. (2008). *Kontseptsii tekhnokratizma: istoriko-filosofskiy analiz*. Moskva.
4. Reisman, D.A. (2012). *The Social Economics of Thorstein Veblen*. Cheltenham: Edward Elgar
5. Toffler, E. (2002). *Trietia volna*. Moskva: OOO «Yzdatelstvo AST».

¹ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 119.

² Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 124.

³ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 127.

⁴ Тоффлер, Э. (2002). *Третья волна*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 235.